

TÜRK DÜNYASINDA ZİYARET KÜLTÜRÜNÜN ORTAK BAZI UNSURLARI HAKKINDA

Yrd. Doç. Dr. Ali YAMAN¹

Türklerin yaşadığı farklı coğrafyalarda gerek İslam öncesi gerekse İslam'dan sonraki dönemlere mensup ve çeşitli nitelikleriyle ziyaretgah niteliği kazanmış pek çok şahsiyetin mezarının bulunduğu bilinmektedir. Türkler arasında ziyaretgahlara yönelik büyük saygının ve bu ziyaretgahlar çerçevesinde varolan kültürel değerlerin kökeninde hiç şüphesiz eski Türk inançları ve İslamiyetin kaynaşması olgusunun yattığı söylenebilir. Buna tabi ki çeşitli zaman ve mekan dilimlerinde dahil olan farklı dinsel ve kültürel etkilerin de katışması da söz konusu olmuştur, ancak ağırlıklı unsurların eski Türk inançlarının ve bunların İslamlaşmasından geldiği muhakkaktır. Bu bağlamda günümüzde büyük saygı duyulan sayısız ziyaretgah, Türk toplulukların ve tarihsel süreç içerisinde etkileşimde bulunduğu halkların yaşadığı coğrafyalarda yer almaktadır. Bunlara ilişkin tarihsel ve menkıbevi bilgileri toplanması kültürümüz bakımından büyük önem taşımakta olup, akademik çevrelerce bugün dahi yeterli derecede aydınlatılmamış bir alan olmayı sürdürmektedir. Bu nedenle zaman geçirilmeden Türklerin yaşadıkları coğrafyaları kapsayan sosyo-antropolojik alan çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Esasında bu konu ciltler dolusu tutabilecek kapsamlı bir konu olmakla birlikte biz burada alan araştırmalarımıza dayanan genel bazı gözlemlerimizi sunacağız. Bizim bu konuda bu makalede sunacağımız veriler hem çeşitli kaynaklara, hem de 2002 yılından günümüze sürdürdüğümüz Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki alan araştırmalarımız sırasındaki gözlemlerimize dayanmaktadır.

Gözlemlerimiz doğrultusunda genel olarak ifade etmek gerekirse Türk halklarının ziyaretgahlara yönelik gerek düşüniş gerekse davranış bakımından benzeri kalıpları olduğu söylenebilir. Bunlar da yine hem eski Türk inanç sistemi, hem de İslamiyet ile bağlantılıdır. Ziyaretgahlara gitme nedenleri, bu mekanlarda sergilenen davranış ve gelenekler (sofra, kurban, çaput bağlama vb.), semboller ve bu ziyaretgahlardaki biçimsel özellikler bizi doğal olarak bu düşünceye götürmektedir.

Bu konuda Orta Asya halklarının bakışına ilişkin bazı örnekler örnek vermek istiyorum. Bilindiği üzere büyük Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevi'nin Türkistan'da bulunan ziyaretgahı "İkinci Mekke" olarak görülmekte, halk tarafından buraya yapılan ziyaretler Hacca gitmekle eş tutulmaktadır. Bunu simgelemek üzere halk arasında "Medine'de Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmet" deyişi yerleşmiş durumdadır. Bu Türkistan ve çevresindeki Kazaklar ve Özbekler arasında yaygın bir inanıştır. Aynı şekilde Kırgızistan'ın güneyinde bulunan Oş şehrinin yanında bulunan Süleyman Dağı'na yönelik de aynı inanışın var olduğunu görmekteyiz. Bu dağın çeşitli yerlerinde Süleyman Peygamber, Babür Şah, Dört Halife'ye ait olduğu söylenen ziyaretgahların yanı sıra daha başka kutsallık atfedilen pek çok yer bulunmaktadır. Süleyman Dağı, Oş ve çevresinde yaşayan Kırgız ve Özbeklerce yoğun olarak ziyaret edilmekte olup aynı Ahmet Yesevi Türbesi'ne olduğu gibi buraya da "İkinci Mekke" ünvanı verilmektedir (Tabşaliyeva, 1993: 94). Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde halk inanışına göre evliya ziyaretleri de bir bakıma küçük "Hac" olarak görülmektedir. Türkistan'da Ahmet

¹ Ahmet Yesevi Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Yesevilik Araştırmaları Merkezi Uzmanı

Yesevi'nin ziyaretgahı nasıl böyle bir işleve sahipse, Orta Anadolu'da dergahı bulunan Yesevi İzbasarı Hacı Bektaş Dergahı'nı ziyaret de Anadolu halkı için böyle bir anlama sahip bulunmaktadır. Yine birçok defalar ziyaret ettiğim, Kazakistan'ın Kızılorda Oblastı'na bağlı Janakorgan İlçesi yakınlarında bulunan Horasan Ata Kesenesi'nin yanında Mekke'de bulunan Kabe'nin küçük bir kopyası yaptırılmış olup,² ziyaretçilerin Kabe'de olduğu gibi onun etrafında dönmeleri şeklinde bir ziyaret uygulaması yapılmaktadır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelerde İslamlaşma ile birlikte İslami unsurların, dini menkıbelerin yayılmasının yanı sıra çeşitli Peygamberlere ait olduğu söylenen mezarların da ortaya çıktığı görüldü. Öyle ki Peygamber kıssalarının bile yeni İslamlaşan bölgelerde yaşandığı şeklinde hikayeler halk arasına yayılarak, sözlü geleneğe girdi ve bu peygamberlerin bu bölgelerde yaşadıklarına inanıldı. Örneğin Fergana'da Hz. Eyüp Peygamber'in³ ve Oş'ta bizim de gittiğimiz Süleyman Dağı'nda Hz. Süleyman'ın ziyaretgahı bulunmaktaydı. Yine Kazakistan'ın Özbekistan ile sınırında bulunan Sariağaç yakınlarında Davud Peygambere ait olduğu söylenen bir ziyaretgah mevcuttu. Bölgedeki halkın verdiği isimle bu ziyaretgah "Er Davut Ata" olarak adlandırılmaktaydı. 2002 yılında ziyaret ettiğimiz bu mezarın yakını, Davud Peygamber, demircilerin piri kabul edildiğinden demir eşyalarla ile doldurulmuştu. Ziyarete onunla beraber gittiğim şoför de bu demir eşyalar yığınına bir demir anahtar koyarak adakta bulunmuştu.

Ziyaret kültürü konusunda bir diğer eğilim de halkın sevdiği ve kutsallık atfettiği menkıbevi ve tarihi şahsiyetlere ilişkin türbe ve makamların sayısının birden çok da olabilmesi durumudur. Müslümanlar arasında din yayma ve kahramanlık gösterme bağlamında tanınmış bazı şahsiyetlerin tarihen gitmedikleri yerlerde de buldukları ve orada gömüldükleri hakkında rivayetlerin çok yaygın olduğunu biliyoruz. Bunların özellikle peygamber soyunun devam ettiği Hz. Ali ve soyundan gelenlerle ilgili olduğu görülmektedir. Sadece Özbekistan'da Hz. Ali'yle bağlantılı olduğu söylenen kırktan fazla yer bulunmaktadır. Bu konularda halk arasında sayısız rivayetler dolaşmakta olup bunlara ilişkin bazı örnekler vermekte yarar görüyorum. Örneğin Hz. Ali'nin Irak, Necef'te, Afganistan, Mezar-ı Şerif'te ve Fergana Vadisinde küçük bir yerleşim birimi olan Şah-ı Merdan'da olmak üzere en tanınmış üç ziyaretgahı bulunmaktadır. Bunlara ek olarak onunla bağlantılı menkıbelerin geçtiği birçok yer bulunmaktadır ki mesela Güney Kırgızistan'da bulunan ve bizim de ziyaret ettiğimiz Kademcay ilçesindeki Hz. Ali'nin ayak izinin bulunduğu yer de bunlardan biridir. Türkmenistan'da, Pamir Dağlarında da Hz. Ali'nin ayak izi, onun atı Düldül'ün mezarının bulunduğu pek çok kutsal mekan bulunmaktadır (**Klimoviç, 1958: 49**). Ayrıca Doğu Türkistanlılar (Kaşgar) arasında da Hz. Ali ve onun soyundan Oniki İmamlardan pek çok şahsiyetin din yayma amacıyla Doğu Türkistan'da buldukları ve orada şehid oldukları rivayet edilmektedir. Ayrıca Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ve ayrıca İmam Muhammed Taki ve İmam Ali Naki'nin de Kaşgar'a gelerek Çin Mecusileriyle savaşarak onları müslüman ettikleri ve burada şehit düştükleri, mezarlarının da Hoten yakınlarında olduğu Kaşgarlılarca rivayet edilmektedir (**Mehmed Atif, 1998: 52, 53, 57**). Yine Özbekistan'da da bu nitelikte çok sayıda ziyaretin bulunduğu bilinmektedir.

² Janakorgan yakınlarında bulunan Horasan Ata Mezarı'nın hemen yanındaki buraya kitaplarda da yer verilmektedir. Bir kitapta yer alan resminin altına "Horasan Atadaki Kabe'nin Köşirmesi" yani kopyası şeklinde bir yazı yazılmış. bkz. Aşım, 2002: 192-193. sayfalar arasında yer alan resimler bölümü.

³ Bu konuda ayrıca bkz. Barthold, 1977: 561.

Mesela yedi yerde mezarı olduğu söylenen ve lakabı Divane-i Burha olan evliya da bunlardan biridir. Bu evliyanın mezarlarından biri de Özbekistan'da Kunya-Ürgenç yakınında bulunmaktadır (Snesarev, 1969: 292). Yine bilindiği üzere Türkiye'de Yunus Emre, Sarı Saltuk ve Karaca Ahmet gibi tanınmış evliyaların da birden çok yerde türbeleri bulunmaktadır. Mesela Yunus Emre'nin Bursa, Manisa, Erzurum; Sarı Saltuk'un Romanya Babadağ'da ve Tunceli, Hozat'ta; Karaca Ahmet'in İstanbul, Afyon ve Manisa'da ve daha da başka yerlerde ziyaretgahları bulunmaktadır (Köprülü, 1993: 274-275). Yunus Emre'nin Azerbaycan'da da mezarının olduğu bilinmektedir. (Nimet, 1991) Türk dünyasında benzer adlı ziyaretlere, Türk toplulukların yaşadıkları dünyanın değişik bölgelerinde de rastlanmaktadır. Örneğin Kazakistan'da Türkistan ve çevresinde bulunan ziyaretlerin aynı adlı olanlarına yine Kazakistan içerisinde bulunan Mangışlak ve çevresinde rastlanması gerçekten dikkate değerdir.

Aynı Adlı Ziyaretgahlar:

Vereceğim ilk örnek büyük Türk Sufisi Ahmet Yesevi'nin hocası olarak bilinen Arıstan Bab⁴ ziyaretidir. Yaşamı hakkında tarihsel bilgiler bulunmamakta, halk arasında yüzyıllardır sözlü olarak aktarılan menkıbevi bilgiler bulunmaktadır. Türkistan (Yesi) ve çevresinde halk arasında "*Arıslanbab'da gecele, Hoca Ahmet'ten dile*" sözü yerleşmiş olup, ziyaretçiler önce Arıstan Bab, ardından da Ahmet Yesevi'nin türbelerini ziyaret etmektedirler. Arıstan Baba'ya ait olarak görülen hem Kazakistan'ın, Çimkent Oblastı'na bağlı Türkistan (Yesi) şehrine yakın Otrar'da, hem de Kırgızistan'ın Celalabad şehri yakınlarındaki Arıstan Bab Kasabasında iki ziyaret bulunmaktadır. Arıstan Bab'ın adına atfedilen ve ziyaret ederek araştırmalarda bulunduğumuz bu iki farklı yerdeki ziyaret de ziyaretçi akınına uğramaktadır. Bu iki farklı ziyaretgahtan dolayı gerek Kırgızlar, gerekse Kazaklar Arıstan Bab'ın kendi bölgelerinde yaşamış olduğuna inanmaktadırlar. Mesela Şeriyev, Kırgız araştırmacılara dayanarak Ahmet Yesevi'nin güney Kırgızistan'da bulunan Celalabad Şehri sınırları içinde bulunan Özgen yakınlarındaki Jazı nehri boyunda doğmuş olduğunu ifade etmektedir (Şeriyev, 2000: 151-153).

Bir diğer örnek Türkistan'ın (Yesi) şehrine yaklaşık 1 saat kadar uzaklıkta bulunan, Ukkaşa Ata ziyaretidir. Ukkaşa Ata'nın türbesi kapalı bir yapı olup, oldukça uzun bir mezarı bulunmaktadır. Onunla ilgili birçok menkıbe bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in sahabelerinden olmasının yanısıra, onun sırtındaki mühürü gören evliya olduğu halk arasında anlatılmaktadır. Aynı şekilde Türkiye'nin Kahramanmaraş ilinde de Şeyh Ukkaş veya Ukkaşe Hazretleri olarak adlandırılan bir evliya bulunmaktadır.

Türk halkların yaşadıkları bölgelerde Köşkar lakaplı evliya ziyaretlerine de sıkça rastlanmaktadır. Yine birçok ziyaretlerde koç ve daha başka hayvanların boynuzları bulunmakta olup bunlar kutsal görülmektedir. "Köşkar" sözcüğü Kazaklarda "koç"

⁴ Kazak ve Kırgız Türklerindeki "Arıstan" sözcüğü, Türkiye Türklerince anlamı aynı olarak "arıslan" şeklinde kullanılmaktadır. Araççada kapı anlamına gelen "bab" sözcüğü ise tasavvufta çok eskiden beri "girilen kapı ve derûn ile münasebet teminine yarayan vasıta" anlamını almıştır. (Hell, 1979: 163; Huart, 1979: 163) "Bab" sözcüğünün ise pek çok anlamı olmakla birlikte, evliya olarak görülen şahsiyetler için de kullanılan bir unvan olduğunu görüyoruz. Örneğin İsmaililerde "bab" sözcüğü mezhebin sırlarını öğreten ve Asas denilen ruhani şahsiyeti simgeler. Nusayrilerde ise "bab" inancı yaymakla görevli olduğuna inanılan Selman-ı Farisi'dir. (Huart, 1979: 163) Buradaki kullanımıyla Türkiye türkçesinde "Baba" karşılığı uygun olmaktadır. Baba sözcüğü, Türkler arasında "Ata" sözcüğü ile aynı anlamda yaygın bir şekilde kullanılmakta olup, başka dillere de geçmiştir. (Köprülü, 1979: 165) Ata ve baba sözcüklerinin Kazak ve Özbek Türkçelerindeki diğer anlamları için bkz. (Janukazov, 1999: 52, 73; Berdak, 1993: 209, 285)

anlamına gelmektedir. Köşkar Ata da hem Kazakistan'ın Güney Kazakistan Oblastı ile Cambıl Oblastları sınırında bulunan Köşkarata Köyü'nde, hem Mangıstav'da ve yine Kırgızistan'ın Celalabad yakınlarında ve hem de Türkiye'de Muş İli'ne bağlı Varto İlçesi sınırları içerisinde (Koçkar Baba) olmak üzere dört yerde bulunmaktadır.⁵ (Ayrıca bkz. **Tanyu, 1967: 276**). 2004 Temmuz ayında ziyaret ettiğimiz Özbekistan'ın Buhara Kenti'nde bulunan şimdi müze olan eski Buhara Zindanı sınırları içerisinde de bir Koçkar Ata ziyareti bulunmaktadır. Suhareva'nın verdiği bilgilere göre eskiden zindan bölgesinin önünden geçen ziyaretçiler bu mezara saygı gereği oradan geçerken hayvanlarından inerek yürürlermiş (**Suhareva, 1976: 226**). Snesev de, eskiden Harezm'de koç kültürünün oldukça yaygın olduğuna dikkat çekerek Koçkar şahı adı verilen bir ağaçtan yontulan koç boynuzu şekilli süslemelerin genellikle kızların baş giyimlerinde takı olarak kullanıldığını ifade etmektedir (**Snesev, 1969: 38**).

Şopan/Çoban lakaplı da pek çok ziyaretgah bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Çoban Ata, Yeseviliğe bağlı bir derviş olarak bilinmekte; (**Demidov, 1978: 75**) bazıları ise İslam öncesi Türk inancına mensup bir evliya iken sonradan müslüman bir evliya niteliği kazandığı ifade edilmektedir (**Timoşinov, 2001: 106**). Mesela büyük tarihi öneme sahip Kazakistan'ın Mangıstav Oblastı'nda Şopan Ata ziyareti bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Sivas bölgesinde de iki Çoban Ata ziyareti bulunmaktadır. Bunlardan biri Sivas'ın Gölova, Çobanlı Köyü'nde ve diğeri ise Sivas'ın Kangal ilçesi, Alacahan beldesi'ndedir. Başka bölgelerde de çok sayıda bu adla ziyaret olduğu bilinmektedir.

Aynı adlı ziyaretgahların sayısını daha da arttırmak olanaklıdır. Ben burada sadece bunlara ilişkin küçük bir kesit sunmaya çalıştım.

Benzer Davranış ve Semboller:

Türk dünyasında ziyaret kültürünün ortak unsurlarından bir diğeri ise ziyaretgahlarda sergilenen davranışlar ve varolan çeşitli sembollerdir. Şimdi de bunların üzerinde durarak örnekler verelim.

Ervah/arvak inancı, gerek İslam öncesi, gerekse İslamdan sonraki Türk dini yaşamında önemli yer almaktadır. Eski Türk destanlarında, destan kahramanlarının ervahları bulunmaktaydı (**Hassan, 2000: 91**). Aynı inanış çerçevesinde Altay'larda yaşayan Teleut Türklerine göre de her kamın bir ervahı vardı (**Ögel, 1995: 108**). Ervahların eski dönemlerde belli hayvanların cisminde oluştuğuna inanılmış, bu bağlamda bu hayvanlara büyük kutsallık atfedilmiştir. Koç ve geyik⁶ de bu hayvanlardandır. İşte bu hayvanların boynuzları da onların "ervah" olma nitelikleri nedeniyle kutsallık taşımakta olup, mezarlarda ve diğer ziyaretgahlarda dikkati çeken sembollerden en önemlisi olarak görülmektedir. Bu boynuz koç, geyik, dağ koyunu veya dağ keçisi boynuzları olabilmektedir. Boynuzlar ziyaretgahlarda bir kutsallık taşıyan sembol olarak çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Bunları bizim gözlemlerimize göre şu şekilde sınıflandırmak olanaklıdır.

⁵ Bazı rivayetlerde Koçkar Ata, Ahmet Yesevi'nin öğrencilerinden Gözlü (Hasan) Ata ve Hakim Ata'nın dostu olarak yer almaktadır. (Demidov, 1978: 50)

⁶ Evliyaların geyik şekline bürünmeleri Mesela Bursa İnegöl'de ziyaretgahı bulunan ve ikinci Osmanlı Padişahı Orhan Gazi'nin çağdaşı olan Geyikli Baba'nın geyiklerle birlikte dolaştığı ve ona bindiği şeklindeki menkıbelerin (Ayrıca bkz. Ögel, 1995: 108-109) yine Bozgeyikli Dede (Yalman, 1993: 124) adına varolan menkıbelerin, geyikle ve geyik boynuzuyla ilgili motiflerin yaygınlığının (Örn. Bkz. Tayni Drevnih Kurganov Altaya, 2000: 56, 62, 81 vb..) Türklerde geyiğe atfedilen kutsallıkla ilgili olduğu açıktır.

Mezarın baş tarafına boynuz⁷ konulması: Bu tür örnekler, Kazakistan'ın Çimkent Oblastı yakınlarında bulunan İshak Bab Türbesi ve Kazakistan'ın Kızılorda Oblastı, Janakorgan İlçesi yakınlarında bulunan Horasan Ata Türbesi, Güney Kazakistan'da Uzun Ata Türbesi ve Türkiye'de Tokat, Almus İlçesi, Hubyar Tekke Köyü'nde bulunan Hubyar Sultan Türbesi'nde gözlemlenmiştir. Ayrıca Güney Kazakistan'da gördüğüm mezarlıklarda da mezarların baş taraflarına boynuzların konulmuş olduğunu çok sık gözlemledim.

Mezarın bulunduğu yapının girişine boynuz konulması: Bu tür örnek, Kırgızistan'ın Celalabad Oblastı yakınındaki Arslan Bab Türbesi'nde gözlemlenmiştir.

Mezarın bulunduğu odanın içerisine veya açık alandaysa yanına çok sayıda boynuz konulması: Kazakistan'ın Türkistan Şehri yakınlarındaki Karnak Köyü'nde bulunan Sopi Alemdar Ziyareti'nde gözlemlenmiştir.

Belli bir ağaç etrafında oluşmuş Ziyaretgahın yanına veya kovuğuna boynuzlar konulması: Tunceli'nin Pertek İlçesinde bulunan Üryan Hızır Ziyareti yanında bulunan Sakız ağacında gözlemlenmiştir.

Dini ayinlerin yapıldığı odalara boynuzlar konulması: Tokat'ın Zile ilçesine bağlı Acısu Köyü'nde bulunan yüzyıllardır dini ayinlerin yapıldığı Cemevi binasının ağaç direklerinde varolan boğa, koç ve geyik boynuzları gözlemlenmiştir.

Koç ile bağlantılı bir diğer unsur ise Koç şeklinde yapılmış mezar taşları konusudur. Bu tür mezar taşlarıyla dolu bir mezarlığa 1999 yılında Tunceli, Pülümür, Sağlamtaş Köyü'nde ilk kez rastladığımda oldukça etkilenmişim. Çok güzel işlenmiş taşlardan yapılmış koç şekilli mezarları bunlar. Aynı şekilde Azerbaycan ve Nahçıvan'ın (Efendi, 2002: 110) yanısıra Kazakistan'ın batısında bulunan Mangışlak bölgesinde de bu şekilde mezar taşlarına rastlanmaktadır.

Türk dünyasında ziyaretgahlarda gözlemlenen bir diğer unsur ise dua etme geleneğidir. İslam öncesinde eski Türk inançları arasında da önemli yer alan bu gelenek çeşitli şekillerde günümüzde de devam etmektedir. İslamlaşma ile birlikte kamlar yeni yaşam koşullarına ve yeni dine uymak zorunluluğunu dikkate alarak, eski dualarına, peygamberin, meleklerin, evliya ve şeyhlerin adlarını da (İnan, 1986: 73) eklemişlerdi.

Dua geleneği, gerek yemeğe başlanırken, gerek dini ayin sırasında, gerek tedavi amaçlı, gerekse topluluk birlikteliği gerektiren mutlu ve üzüntülü zamanlarda (cenaze, nikah, sünnet vb.) uygulanmaktadır. Dua sırasında yardım istenen kutsal güç doğrudan Tanrı olabileceği gibi, evliyalar da olabilmektedir. Bu dualardan çeşitli örnekler görelim:

Örneğin Zerafşan Vadisinde derlenmiş bir baksı duasından aldığımız şu bölümde bakın nasıl çeşitli evliyaların adları anılarak yardım dilenmektedir:

“...Hazreti Sultan Bayezidi Bestani (Bestami) velilerin tili bilen sizden medet tileymen

Hoca Ahmed Yesevi velilerin tili bilen sizden medet tileymen

Hoca Attar-ı Veli velilerin tili bilen sizden medet tileymen

Hoca-i Kabudpuş velilerin tili bilen sizden medet tileymen

Çeşme-i Barçuş velilerin tili bilen sizden medet tileymen

Bibi Rupuş velilerin tili bilen sizden medet tileymen

Baba-i Paraduz velilerin tili bilen sizden medet tileymen

Bibi Şeşambi velilerin tili bilen sizden medet tileymen

⁷ Boynuz figürü, Kazakistan ve Kırgızistan'daki giyim eşyalarında çok sık kullanılan figürdür. Özellikle baş giyimlerinde hakim şekil olduğunu söyleyebiliriz.

**TÜRK DÜNYASINDA ZİYARET KÜLTÜRÜNÜN ORTAK
BAZI UNSURLARI HAKKINDA**

Müşkülküşa velilerin tili bilen sizden medet tileymen...” (Murodov, 1975: 103)
Kırgız Türklerinin geleneksel dualarından birinde de şöyle denilmektedir:

Ulusun on bolsun
Ak mol bolsun
Kayda barsan jol bolsun
Ulus kun baktı apkelsin
Tört tuluk aktı apkelsin
Ulus kun bereke bersin
Bela-jele jerge kirsin

Amin (Jusupov, 2002: 18)

Eski Türk din adamlarının İslamlaşmış şekilleri olan Baksıların çeşitli amaçlarla düzenlediği seansta “Allah hu, La İlahe İllalah, Alla hu!” gibi sözleri zaman zaman önce Baksı söylüyor ardından da seansa katılanlar tarafından yineleniyordu. Kastaniye'nin derlediği Kazak Baksı ritüelinde dua şöyle başlamaktadır:

İstin bası bismille
Kurannın bası bismille
Onday kör isimdi
Jaratkan jabbar ber Alla
Aynalayın, ey Alla
Sen koldasan, men munda...
Sonra ervahları şöyle yardıma çağırıyor:
...Su basında Süleymen
Su ayağı pirim Korkıt
Balalardı sen korkıt
Ayda Şu bermen dev pirim
Şakırğanda kel pirim
Munlı menin şerlinin
Keselin tavıp ber pirim
Jer jüzindegi evliye
Mağrıp pen Maşırıktağı evliye
Turkistan'da tumen bap
Sizlerden medet tileymin
Sayramdağı sansız bap
Otırarda otız bap
En ülkeni Arıstan bap
En kişisi Alaşa kap
Sizlerden medet tileymin
Kazıkurt - Ata evliye
Art jakta Konırak bar
Ber jakta Korak bar

Sizlerden medet tileymin
Karamurt – ata evliye, tu Alla
Bektav – ata, Bek ata
Bekiş – ata, kolday kör!
Şakpak – ata evliye
Koşkar – ata evliye
Sizlerden medet tileymin
Tulkibas evliye, Alla tu!
Evliye – ata evliye
Ayşa – bibi evliye,
Sizlerden medet tileymin
Tekturmas – ata evliye
Karahan babam, kolday kör, tu Alla!
Şilten babam, kolday kör
Aynalayın altınnan!
Tilevindi oyday kör
Sizlerden medet tileymin
Şayh-Borh duana, tu Alla
Arvaktar jin aydağan
Şaytan körse baylağan
Ayda ber men dev pirim! (Kastanie, 1993: 42-45)

Yine ziyaret kültürü ile ilgili Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde varolan pek çok ortak unsur bulunmaktadır ki, mezar yanlarına dikilen bez bağlı ağaç direkler, ağaçlara bez bağlama, ziyaretlerde yemek dağıtılması, ziyaretlerde adak adama, dini mekanlarda ve mezarlarda varolan ay sembolü, türbedar/çırakçıların konumu, ziyaretlerde varolan çeşitli yazılar ve bağış kutuları, ziyaretlerden alınan toprak ve su gibi çeşitli şifa verdiği inanan nesnelere, kutsal kuyular, kutsal ağaçlar ve mum yakma gibi pek çok unsur bulunmaktadır ki burada bu konudaki ayrıntılara girmiyoruz. Bunları başka bir makalemizde ele alacağız.

Sonuç olarak Türk topluluklarının yaşadığı coğrafyalarda bir çok bakımlardan olduğu gibi sosyo-kültürel bakımlardan da pek çok benzerlikler bulunmaktadır. Ben burada farklı Türk dünyasının farklı bölgelerinde bulunan ziyaretgah adlarındaki aynılıklardan yola çıkarak bu sosyo-kültürel yakınlığa anahatlarıyla değinmek istedim. Bu konularda yapılacak alan çalışmaları ile bu örnekler çoğaltılabilir.

KAYNAKLAR⁸

- AŞİMULI, Şaydarbek (2002): **Sır Ğulamaları**, Dini-Tarihi Anızdar, Şimkent, “Kitap” Baspahanesi.
- BARTHOLD, W. (1977): “Fergana” md., **İslam Ansiklopedisi**, c. 4, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s. 558-564.
- BERDAK, Yusuf (1993): **Türkçe-Özbekçe Ve Özbekçe-Türkçe Sözlük**, Taşkent, Özbekistan Yayınevi.
- DEMİDOV, S. M. (1978): **Sufizm v Turkmenii (evelutsya i perejitki)**, İlim, Aşhabad.
- EFENDİ, Rasim S. – Tuğrul A. Efendi (2002): **XIX. – XX. Yüzyılların Başlarında Azerbaycan Sanatı**, Ankara, Türk Dünyası İnsan Hakları Derneği Yayınları.
- ERDEM, Mustafa (2000): **Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- HaSsan, Ümit (2000): **Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler**, 2.b., İstanbul, Alan Yayınları.
- HELL, J. (1979): “Bâb” md., **İslam Ansiklopedisi**, c. 2, 5.b., Milli Eğitim Basımevi, s. 163.
- HUART, Cl. (1979): “Bâb” md., **İslam Ansiklopedisi**, c. 2, 5.b., Milli Eğitim Basımevi, s. 163-165.
- İNAN, Abdülkadir (1986): **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, 3.b., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- JANUKAZOV, Telkoja (1999): **Kazak Tilinin Sözdüğü**, Almati, Dayk Press.
- JUSUPOV, K. – Ç. Ömuraliyev (Derleyenler) (2002): **Ak Bata**, Bişkek, Ata Muras Seriası, “Uçkun” AK.
- KASTANİYE, İ. (1993): “Kazak Nanım-Senimderinen”, **Kazak Baksı-Balgerleri**, Haz. Jakau Devrenbekov – Edige Tursinov, Almati, Ana Tili, içinde, s. 41-48.
- KLİMOVİÇ, L. İ. (1958): **Obryadi, Prazniki i kult Svyatih v İslame**, Moskova.
- KOJAEV, Muhtar (1995): “Otrar Devlet Arkeoloji Müzesi: Arslanbab İmaretı”, **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı, c. 7, sayı: 21, (Kasım 1995), s. 965-973.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1979): “Baba” md., **İslam Ansiklopedisi**, c. 2, 5.b., Milli Eğitim Basımevi, s. 165-166.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1993): **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 8. b., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KUTTIKOJAULI, Absattar (2002): **Sahaba Ukaşa Ata Tarihi**, Şimkent, Jibek Joli Baspası.
- MAMBETALİYEV, Satıbalı (1969): **Perejitki Nekotorıh Musulmanskih Teçeniy V Kırgızii İ İh İstoriya**, “Mektep” Frunze.
- MAMBETALİYEV, Satıbalı (1972): **Sufizm Jana Anıng Kırgızistandadı Agımdarı**, Frunze.

⁸ Rusça kaynakların çevirisi yardımcılarımlı Alışır Azim, Engin Akgün ve Hasan Bektaş tarafından yapılmıştır. Ayrıca yardımcılarımdan dolayı Didar Şavenov ve Nazgul Abildina'ya da teşekkürü bir borç bilirim.

- MEHMED Atif (1998): **Kaşgar Tarihi, Bais-i Hayret Ahval-i Garibes**, Haz. İ. Aka, V. Günay, C. Telci, Kırıkkale, Eysi Kitap & Yayın.
- MURODOV, O. (1975): “Şamanski Obryadoviy Folklor u Tadcikov Sredney Çasti Dalini Zerafşana”, **Domusulmanskiye Verovaniya i Obryadı v Sredney Azii**, Moskva, İzdatelstvo “Nauka”, s. 94- 122.
- Nİ’MET (Ni’metova), Meşedihanım Sadullahgızı (1991): “Azerbaycan’da Tapdug Baba Ve Yunis Emre’nin Mezarları”, **Elm Ve Heyat**, No: 9, s. 6-9, Bakü.
- ÖGEL, Bahaeddin (1995): **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, II. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SNESAREV, G.P. (1969): **Relikti Domusulmanskih Verovaniy İ Obryadov U Uzbekov Horezma**, Moskva, İzdatelstvo “Nauka”.
- SUHAREVA, O.A. (1960): **İslam V Uzbekistane**, Taşkent, Özbekistan İlimler Akademisi Yayınları.
- SUHAREVA, O.A. (1976): **Kvartalnaya Obşina Pozdnefeodalnogo Goroda Buharı**, Moskva, İzdatelstvo “Nauka” Glavnaya Redaksiya Vostoçnoy Literaturi.
- ŞERİYEV, Ceyenali (2000): **Bayırki Edebiyat Tarihi**, 2.b., Kırgız Respublikasının Bilim, Medeniyet Ministirligi, Bişkek - Oş.
- TABIŞALİYEVA, Anara (1993): **Vera v Turkestane (Oçerk İstorii Religii Sredney Azii i Kazahstana)**, Bişkek, “Az-mak”.
- TANYU, Hikmet (1967): **Ankara Ve Çevresinde Adak Ve Adak Yerleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tayni Drevnih Kurganov Altaya** (Pazırıkskaya Kultura): (2000): Gorno Altaysk, “Ak Çeçek”.
- TİMOŞİNOV, Viktor (2001): **Kulturalogiya Kazakistan Evraziya Vastok Zapad**, “Almatı”.
- YALMAN (Yalgın), Ali Rıza (1993): **Cenupta Türkmen Oymakları**, cilt:II, Haz. S. Emir, Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YUSUPOV, Hemra – Sapargeldi HANOV (1996): “Ersarı Baba Hakkındaki Rivayetler ve Hakikat”, **Bilig**, sayı: 3, Güz 1996, s. 155-161.